ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 94(575.1):711.4

Qo‘ldoshev Vohidjon Mirzoxidjon o‘g‘li,
Toshkent viloyati Yangiyo‘l shahar 2-son texnikumi tarix fani yetakchi o‘qituvchisi, magistrant

1991–2026-YILLARDA O‘ZBEKISTONDA URBANIZATSIYA JARAYONLARI VA ULARNING IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTGA TA’SIRI

Annotatsiya. Maqolada 1991–2026-yillarda O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining tarixiy bosqichlari, hududiy xususiyatlari va ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, statistik tahlil, kontent-tahlil va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Mustaqillikning dastlabki yillarida iqtisodiy o‘tish jarayonlari va demografik omillar shaharlarning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgani, keyingi davrlarda esa xizmatlar sohasi, qurilish, ichki migratsiya va ma’muriy-hududiy o‘zgarishlar urbanizatsiya dinamikasini shakllantirgani yoritiladi. 2017-yildan keyingi shaharsozlik siyosati, uy-joy qurilishi va infratuzilma loyihalarining aholi joylashuvi hamda hududiy rivojlanishga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misolida urbanizatsiyaning bandlik, ta’lim, transport va kommunal infratuzilmaga ta’siri ochib beriladi. Shuningdek, barqaror urbanizatsiyani ta’minlash, kichik va o‘rta shaharlarni rivojlantirish hamda kasb-hunar ta’limini hududiy mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: urbanizatsiya, shaharlashuv, ichki migratsiya, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, shaharsozlik, Toshkent aglomeratsiyasi, Yangiyo‘l shahri, kasb-hunar ta’limi, hududiy rivojlanish.

УРБАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УЗБЕКИСТАНЕ В 1991–2026 ГОДАХ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЖИЗНЬ

Аннотация. В статье анализируются исторические этапы урбанизации в Узбекистане в 1991–2026 годах, её региональные особенности и влияние на социально-экономическую жизнь. В исследовании использованы историко-сравнительный метод, статистический анализ, контент-анализ и системный подход. Рассматривается влияние экономических преобразований и демографических факторов на развитие городов в первые годы независимости, а также роль сферы услуг, строительства, внутренней миграции и административно-территориальных изменений в последующие периоды. Особое внимание уделяется влиянию градостроительной политики, жилищного строительства и инфраструктурных проектов после 2017 года на расселение населения и региональное развитие. На примере Ташкентской области и города Янгиюль раскрывается воздействие урбанизации на занятость, образование, транспорт и коммунальную инфраструктуру. Предлагаются рекомендации по обеспечению устойчивой урбанизации, развитию малых и средних городов и адаптации профессионального образования к потребностям регионального рынка труда.

Ключевые слова: урбанизация, городское население, внутренняя миграция, социально-экономическое развитие, градостроительство, Ташкентская агломерация, город Янгиюль, профессиональное образование, региональное развитие.

URBANIZATION PROCESSES IN UZBEKISTAN IN 1991–2026 AND THEIR IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC LIFE

Abstract. This article examines the historical stages of urbanization in Uzbekistan from 1991 to 2026, its regional characteristics, and its impact on socio-economic life. The study employs historical-comparative analysis, statistical analysis, content analysis, and a systems approach. It explores the influence of economic transition and demographic factors on urban development during the early years of independence, as well as the roles of services, construction, internal migration, and administrative-territorial changes in subsequent periods. Particular attention is paid to the effects of urban planning policies, housing construction, and infrastructure projects introduced after 2017 on population distribution and regional development. Using Tashkent Region and the city of Yangiyul as case studies, the article analyses the implications of urbanization for employment, education, transport, and public utilities. Recommendations are proposed for promoting sustainable urbanization, strengthening small and medium-sized cities, and aligning vocational education with regional labour market needs.

Keywords: urbanization, urban population, internal migration, socio-economic development, urban planning, Tashkent agglomeration, Yangiyul city, vocational education, regional development.

KIRISH

Urbanizatsiya aholining shaharlarda to‘planishi, shahar turmush tarzining kengayishi, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish faoliyatining hududiy tashkil etilishi hamda aholi joylashuvi tizimining o‘zgarishi bilan bog‘liq murakkab tarixiy-ijtimoiy jarayondir. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda urbanizatsiya iqtisodiy o‘sish, mehnat unumdorligi, innovatsiyalar, inson kapitali va hududlarning raqobatbardoshligi bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida talqin qilinadi [6; 7; 9]. Shaharlar iqtisodiy faoliyat, ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat va boshqaruv xizmatlari jamlangan markazlar sifatida mamlakat taraqqiyotida muhim o‘rin egallaydi.

O‘zbekiston uchun urbanizatsiya masalasi o‘ziga xos tarixiy va hududiy xususiyatlarga ega. Mamlakat hududida shaharlar qadimdan savdo, hunarmandchilik, madaniyat va ma’muriy boshqaruv markazlari sifatida shakllangan. Sobiq ittifoq davrida esa shaharlar tarmog‘ining rivojlanishiga sanoatlashtirish, yangi ishlab chiqarish korxonalarining tashkil etilishi va ma’muriy-hududiy siyosat sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Shu bilan birga, aholining katta qismi qishloq joylarida istiqomat qilgani sababli qishloq va shahar o‘rtasidagi iqtisodiy hamda ijtimoiy aloqalar mamlakat hududiy rivojlanishining muhim xususiyati bo‘lib qoldi.

1991-yilda davlat mustaqilligining qo‘lga kiritilishi O‘zbekistonning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Bozor munosabatlariga o‘tish, mulkchilik shakllarining o‘zgarishi, ishlab chiqarishning qayta tashkil etilishi va yangi tadbirkorlik subyektlarining paydo bo‘lishi shaharlarning iqtisodiy vazifalariga ham ta’sir ko‘rsatdi. Dastlabki yillarda iqtisodiy qiyinchiliklar ayrim sanoat markazlarining rivojlanishini cheklagan bo‘lsa, keyingi

davrlarda savdo, xizmat ko‘rsatish, qurilish va transport sohalarining kengayishi shaharlar iqtisodiyotida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi.

2017-yildan keyingi davrda hududlarni kompleks rivojlantirish, uy-joy qurilishi, transport va kommunal infratuzilmani modernizatsiya qilish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda shaharsozlikni takomillashtirish masalalari davlat siyosatida muhim o‘rin egalladi [2; 3; 4]. Mazkur o‘zgarishlar yirik shaharlar bilan bir qatorda, ular atrofidagi aholi punktlari va shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Toshkent shahri va Toshkent viloyati o‘rtasidagi mehnat, transport, xizmat ko‘rsatish va uy-joy munosabatlari ushbu jarayonning muhim misollaridan biridir.

Urbanizatsiya faqat shahar aholisi sonining ortishi bilan cheklanmaydi. U bandlik tarkibining o‘zgarishi, uy-joyga bo‘lgan talabning ortishi, ta’lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi, aholining kundalik harakatlanishi va ijtimoiy munosabatlarning qayta shakllanishini ham qamrab oladi. Shu bilan birga, shaharlarning tez kengayishi transport tirbandligi, ekologik muammolar, suv va energiya ta’minotiga bosim, ijtimoiy infratuzilmaning yetishmasligi hamda hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni kuchaytirishi mumkin [7].

Mazkur mavzuning dolzarbligi urbanizatsiya jarayonlarini uzoq tarixiy davr doirasida o‘rganish, uning bosqichlarini aniqlash va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini hududiy misollar asosida tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Ayniqsa, Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misolida urbanizatsiyaning mehnat bozori, transport, uy-joy, ta’lim va mahalliy iqtisodiyotga ta’sirini o‘rganish amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi — 1991–2026-yillarda O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining asosiy bosqichlarini aniqlash, ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta’sirini tahlil qilish hamda Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misolida hududiy xususiyatlarini ochib berishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

O‘zbekistonda mustaqillik davridagi urbanizatsiya jarayonlarini tarixiy bosqichlarga ajratish.

Aholi joylashuvi, shaharlar tarmog‘i va hududiy o‘zgarishlarning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash.

Urbanizatsiyaning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini tahlil qilish.

Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misolida urbanizatsiya bilan bog‘liq imkoniyatlar va muammolarni ko‘rib chiqish.

Barqaror shahar rivojlanishi va kasb-hunar ta’limini takomillashtirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Urbanizatsiyani o‘rganishda klassik shahar sotsiologiyasi, iqtisodiy geografiya, hududiy iqtisodiyot va zamonaviy shaharsozlik nazariyalari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. L. Virt shaharni faqat aholi zich joylashgan

hudud sifatida emas, balki o‘ziga xos turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlar va mehnat taqsimoti shakllangan muhit sifatida izohlaydi [8]. Uning yondashuvi shaharlarning ijtimoiy tuzilishi, aholining kundalik faoliyati va turli ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

E. Glezep shaharlarning iqtisodiy samaradorligini aholi, bilim, mehnat resurslari va innovatsiyalarning bir hududda jamlanishi bilan bog‘laydi [9]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, shaharlar korxonalar va xodimlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirish, bilim almashinuvini tezlashtirish va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish orqali rivojlanishga xizmat qiladi. Biroq iqtisodiy faollikning yirik shaharlarda haddan tashqari to‘planishi uy-joy narxlari, transport va ekologik muammolarni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli shaharlarning iqtisodiy afzalliklarini infratuzilma va ijtimoiy xizmatlar bilan muvofiqlashtirish zarur.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining urbanizatsiya bo‘yicha hisobotlarida shahar aholisi dinamikasi, aholi joylashuvining o‘zgarishi va urbanizatsiyaning global tendensiyalari tahlil qilinadi [6]. UN-Habitat hisobotlarida esa barqaror shahar rivojlanishi, uy-joy bilan ta’minlash, ijtimoiy tenglik, ekologik xavfsizlik va shahar boshqaruvi masalalariga alohida e’tibor qaratiladi [7]. Ushbu manbalar O‘zbekiston tajribasini xalqaro jarayonlar bilan qiyoslash va urbanizatsiyaning miqdoriy ko‘rsatkichlaridan tashqari, sifat jihatlarini ham baholash uchun nazariy asos yaratadi.

O‘zbekistonning mustaqillik davridagi rivojlanishini o‘rganishda mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti, hududiy siyosati va ijtimoiy islohotlariga bag‘ishlangan asarlar hamda me’yoriy-huquqiy hujjatlar muhim ahamiyatga ega [1–5]. Ushbu manbalarda iqtisodiy modernizatsiya, hududlarni rivojlantirish, shaharsozlik siyosati va aholi turmush darajasini oshirish masalalari yoritilgan. Xususan, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va “O‘zbekiston–2030” strategiyasi hududlarni kompleks rivojlantirish hamda infratuzilmani takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilaydi [3; 4].

Urbanizatsiyaning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan ichki migratsiya aholining ish, ta’lim, uy-joy va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlari bilan chambarchas bog‘liq. Migratsiya natijasida shaharlar mehnat resurslari bilan ta’minlanishi, yangi iqtisodiy faoliyat turlari rivojlanishi va xizmatlarga talab ortishi mumkin. Biroq migratsiya oqimlari shahar infratuzilmasining rivojlanish sur’atlaridan tezlashsa, transport, uy-joy, maktabgacha ta’lim va kommunal xizmatlarga qo‘shimcha bosim yuzaga keladi. Shu sababli urbanizatsiyani faqat demografik ko‘rsatkichlar orqali emas, balki migratsiya, iqtisodiy faollik va infratuzilma o‘rtasidagi munosabatlar asosida o‘rganish lozim.

O‘zbekiston sharoitida urbanizatsiyani tahlil qilishning yana bir muhim jihati — shahar maqomi va ma’muriy chegaralardagi o‘zgarishlardir. Ayrim davrlarda aholi punktlariga yangi maqom berilishi yoki hududiy chegaralarning qayta bel-

gilanishi shahar aholisi ulushining o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Bunday o‘zgarishlar doimo aholining qishloqdan shaharga ko‘chishi bilan bog‘liq bo‘lmaydi. Shu bois rasmiy urbanizatsiya ko‘rsatkichlarini tahlil qilishda tabiiy o‘sish, migratsiya va ma’muriy qayta tasniflash omillarini bir-biridan farqlash muhimdir.

Toshkent aglomeratsiyasi urbanizatsiyaning hududiy xususiyatlarini o‘rganish uchun alohida ahamiyatga ega. Toshkent shahri va unga tutash hududlar o‘rtasidagi mehnat, transport, savdo va xizmat ko‘rsatish aloqalari yagona iqtisodiy makonning shakllanishiga yordam beradi. Toshkent viloyatidagi Yangiyo‘l kabi shaharlarning rivojlanishi esa poytaxtga yaqinlik, ishlab chiqarish imkoniyatlari, transport aloqalari va mahalliy xizmatlar bozori bilan bog‘liq holda kechadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, urbanizatsiyaning umumiy nazariyasi va xalqaro tendensiyalari yetarlicha yoritilgan bo‘lsa-da, O‘zbekistonning 1991–2026-yillardagi urbanizatsiyasini tarixiy bosqichlar, hududiy o‘zgarishlar va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar birligida tahlil qilish dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misolida urbanizatsiya bilan kasb-hunar ta’limi, mehnat bozori va infratuzilma ehtiyojlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni yoritish tadqiqotning amaliy yo‘nalishini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini urbanizatsiya nazariyalari, shahar turmush tarzi konsepsiyasi, iqtisodiy geografiya yondashuvlari va barqaror shahar rivojlanishi tamoyillari tashkil etadi [6–9]. O‘zbekistonning mustaqillik davridagi urbanizatsiya jarayonlari tarixiy o‘zgarishlar, demografik dinamika, ma’muriy-hududiy islohotlar va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning o‘zaro ta’siri doirasida o‘rganildi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

Tarixiy-qiyosiy usul — 1991–2026-yillardagi urbanizatsiya jarayonlarini tarixiy bosqichlarga ajratish va davrlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun qo‘llanildi.

Statistik tahlil — aholi soni, shahar aholisi ulushi va hududiy o‘zgarishlarga oid mavjud ko‘rsatkichlarni qiyosiy o‘rganish uchun foydalanildi. Bunda xalqaro ma’lumotlar bazalari va O‘zbekistonning rasmiy statistik manbalari asosiy axborot manbalari sifatida belgilandi [6; 10].

Kontent-tahlil — urbanizatsiya, shaharsozlik va hududiy rivojlanishga doir strategiyalar hamda me’yoriy-huquqiy hujjatlarning mazmunini o‘rganish uchun qo‘llanildi [3–5].

Tizimli yondashuv — urbanizatsiyaning demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va infratuzilmaviy tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashga xizmat qildi.

Hududiy keys-stadi usuli — Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misolida umumiy urbanizatsiya tendensiyalarining mahalliy rivojlanish, mehnat bozori va kasb-hunar ta’limi bilan bog‘liq jihatlarini tahlil qilish uchun qo‘llanildi.

Tadqiqotning vaqt doirasi 1991–2026-yillarni qamrab oladi. Bunda 2026-yil yakunlanmaganligi sababli, mazkur yilga oid xulosalar faqat mavjud davr ma’lumotlari bilan cheklanishi lozim. Shuningdek, statistik ko‘rsatkichlar turli manbalarda shahar va qishloq aholi punktlarini tasniflash usullari, hisoblash davrlari va ma’muriy chegaralardagi farqlar sababli bir-biridan farq qilishi mumkin. Shu bois aniq statistik qatorlar rasmiy manbalar bilan tekshirilishi, taxminiy ko‘rsatkichlar esa alohida belgilanishi zarur.

Tadqiqotning cheklovi shundan iboratki, barcha yillar va hududlar bo‘yicha bir xil metodologiyada shakllantirilgan statistik ma’lumotlar to‘liq taqdim etilmagan. Shu sababli maqolada tarixiy tendensiyalar va jarayonlarning umumiy yo‘nalishlariga asosiy e’tibor qaratildi.

NATIJALAR

Urbanizatsiya jarayonining tarixiy bosqichlari

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 1991–2026-yillarda O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonini uch asosiy bosqich doirasida tahlil qilish mumkin. Ushbu davrlashtirish shaharlarning rivojlanish xususiyatlari, iqtisodiy o‘zgarishlar, ma’muriy siyosat va hududiy infratuzilma rivojlanishidagi farqlarga asoslanadi.

Birinchi bosqich 1991–2000-yillarni qamrab oladi. Bu davr mustaqillikning dastlabki yillari va bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonlari bilan tavsiflanadi. Iqtisodiy munosabatlarning o‘zgarishi, ayrim ishlab chiqarish korxonalarining faoliyati qisqarishi va yangi iqtisodiy sharoitlarga moslashish zarurati shaharlar rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatdi. Shaharlarda sanoat va ma’muriy funksiyalar saqlanib qolgan bo‘lsa-da, iqtisodiy qayta qurish bilan bog‘liq muammolar yangi infratuzilma loyihalarining ko‘lamiga ta’sir qilgan.

Mazkur bosqichda qishloq joylaridagi tabiiy demografik o‘sish va shahar iqtisodiyotining moslashuv jarayonlari o‘rtasida muayyan tafovutlar mavjud bo‘ldi. Shu sababli urbanizatsiyani faqat shahar aholisi sonining o‘zgarishi orqali baholash to‘liq tasavvur bermaydi. Aholi joylashuvi, iqtisodiy faollik va ma’muriy-hududiy tuzilishdagi o‘zgarishlarni birgalikda o‘rganish zarur.

Ikkinchi bosqich 2001–2016-yillarni o‘z ichiga oladi. Bu davrda yirik shaharlar va hududiy markazlarda savdo, transport, qurilish va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishi kuzatildi. Toshkent, Samarqand, Andijon, Namangan va boshqa yirik shaharlar iqtisodiy faoliyat, ta’lim va xizmatlarning muhim markazlari sifatidagi mavqeyini mustahkamladi. Ayrim aholi punktlarining ma’muriy maqomi o‘zgarishi ham shaharlar tarmog‘ining rasmiy ko‘rsatkichlariga ta’sir ko‘rsatdi.

Ushbu bosqichda urbanizatsiya jarayoni yirik shaharlardagi iqtisodiy imkoniyatlarning kengayishi bilan bir qatorda, transport va mehnat aloqalarining rivojlanishi orqali ham namoyon bo‘ldi. Shaharlar atrofida joylashgan aholi punktlarining yirik iqtisodiy markazlar bilan bog‘liqligi ortib, kundalik qatnov va xizmatlardan foydalanish shakllari o‘zgara boshladi.

Uchinchi bosqich 2017–2026-yillarni qamrab oladi. Ushbu davrda hududlarni kompleks rivojlantirish, uy-joy qurilishi, infratuzilmani yangilash va shaharsozlik faoliyatini takomillashtirish masalalariga e’tibor kuchaydi. Davlat strategiyalarida aholi turmush sifatini yaxshilash, hududlarning iqtisodiy salohiyatidan foydalanish va infratuzilmani rivojlantirishga oid vazifalar belgilandi [3; 4].

Mazkur bosqichda yangi turar-joy massivlari, yo‘l-transport infratuzilmasi va xizmat ko‘rsatish obyektlarining rivojlanishi urbanizatsiyaning hududiy ko‘lamini kengaytirdi. Toshkent shahri bilan unga tutash hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy va mehnat aloqalari yanada muhim ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga, shaharsozlikning jadal rivojlanishi rejalashtirish, ekologik barqarorlik va kommunal xizmatlar sifatiga qo‘yiladigan talablarni ham oshirdi.

Aholi joylashuvi va hududiy o‘zgarishlar

O‘zbekiston aholisining mustaqillik davrida sezilarli darajada ko‘payishi shaharlar va qishloq hududlarining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan muhim demografik omillardan biridir. Aholi sonining ortishi uy-joy, ta’lim, sog‘liqni saqlash, transport va kommunal xizmatlarga bo‘lgan talabni kuchaytirdi. Bunday sharoitda shaharlarning iqtisodiy imkoniyatlari bilan bir qatorda, ularning infratuzilmaviy sig‘imi va xizmat ko‘rsatish salohiyati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shahar aholisi ulushining o‘zgarishini talqin qilishda ma’muriy-hududiy tasniflashdagi farqlarni hisobga olish zarur. Ayrim aholi punktlarining shahar yoki shaharcha maqomini olishi rasmiy urbanizatsiya ko‘rsatkichlarini o‘zgartirishi mumkin. Shu sababli shahar aholisi ulushining ortishi har doim ham qishloq aholisining shaharga ko‘chib o‘tishi bilan izohlanmaydi. Haqiqiy migratsiya, tabiiy demografik o‘sish va ma’muriy qayta tasniflashning ta’sirini imkon qadar alohida tahlil qilish lozim [6; 10].

Toshkent shahri mamlakatning asosiy iqtisodiy, ma’muriy va ta’lim markazi sifatida aholi va iqtisodiy faoliyatning muhim qismini o‘zida jamlaydi. Shu bilan birga, Toshkent viloyatidagi Chirchiq, Yangiyo‘l, Nurafshon, Angren va Olmaliq kabi shaharlar hamda ularga tutash tumanlar bilan iqtisodiy va transport aloqalarining rivojlanishi kengroq aglomeratsion hudud shakllanishiga xizmat qiladi. Bunday hududlarda aholining yashash joyi va ish joyi turli ma’muriy birliklarda joylashishi mumkin. Natijada shaharlararo qatnov, transport infratuzilmasi va xizmatlarni muvofiqlashtirish masalalari dolzarblashadi.

Toshkent viloyati markazining Nurafshon shahriga ko‘chirilishi hududning ma’muriy va iqtisodiy rivojlanishida yangi yo‘nalishlarni yuzaga keltirdi. Bunday qarorlar hududiy boshqaruvni tashkil etish, davlat xizmatlarini joylashtirish va

yangi iqtisodiy markazlarni rivojlantirish nuqtayi nazaridan muhimdir. Biroq yangi markazlarning barqaror rivojlanishi uchun transport, ta’lim, sog‘liqni saqlash, uy-joy va ish o‘rinlari o‘rtasida muvozanatni ta’minlash zarur.

Umuman olganda, O‘zbekistondagi urbanizatsiya faqat poytaxtning o‘sishi bilan cheklanmaydi. Samarqand, Buxoro, Farg‘ona vodiysi shaharlari, Qarshi, Nukus va boshqa hududiy markazlarning rivojlanishi mamlakatda ko‘p markazli shaharlar tarmog‘ini mustahkamlash uchun imkoniyat yaratadi. Mazkur markazlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish aholi va ish o‘rinlarining bir hududda haddan tashqari to‘planishini yumshatishga xizmat qilishi mumkin.

Urbanizatsiyaning iqtisodiy hayotga ta’siri

Urbanizatsiyaning iqtisodiy ta’siri, avvalo, bandlik tarkibi va xo‘jalik faoliyatining hududiy tashkil etilishida namoyon bo‘ladi. Shaharlar iqtisodiy faollikning turli shakllarini bir joyda jamlagani sababli savdo, qurilish, transport, moliya, ta’lim va boshqa xizmatlar sohalarining rivojlanishi uchun sharoit yaratadi. Bunday jarayonlar mehnat bozorining kengayishi va yangi kasblarga bo‘lgan talabning ortishiga olib keladi.

Shaharlarda kichik va o‘rta biznes, hunarmandchilik, chakana savdo va xizmat ko‘rsatish korxonalarining rivojlanishi aholi daromadlari manbalarini diversifikatsiya qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, sanoat va logistika markazlarining faoliyati ishlab chiqarish zanjirlari, transport xizmatlari va texnik mutaxassisliklarga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi. Natijada urbanizatsiya iqtisodiy faoliyatni nafaqat hududiy jihatdan jamlaydi, balki kasbiy malaka va mehnat bozoriga qo‘yiladigan talablarni ham o‘zgartiradi.

Uy-joy qurilishi urbanizatsiyaning muhim iqtisodiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Yangi turar-joy majmualari qurilishi qurilish materiallari ishlab chiqarish, transport, savdo va kommunal xizmatlar bilan bog‘liq iqtisodiy faoliyatni rag‘batlantirishi mumkin. Biroq uy-joyga talabning tez ortishi narxlar va ijara xarajatlarining ko‘tarilishiga olib kelishi ehtimoli ham mavjud. Shu sababli uy-joy siyosati aholi daromadlari, infratuzilma imkoniyatlari va hududiy rejalashtirish bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Urbanizatsiya mehnat migratsiyasi bilan ham uzviy bog‘liq. Aholining yirik iqtisodiy markazlarga ko‘chishi yoki muntazam qatnashi ish va ta’lim imkoniyatlaridan foydalanishni kengaytirishi mumkin. Xorijda ishlayotgan fuqarolarning pul o‘tkazmalari ham ayrim oilalarning daromadlari va uy-joy qurilishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, iqtisodiy faollikning muayyan markazlarda to‘planishi boshqa hududlarda ish o‘rinlari yetishmasligi va hududlararo iqtisodiy tafovutlarning saqlanib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Shunday qilib, urbanizatsiyaning iqtisodiy samarasi shaharlar soni yoki qurilish hajmining ortishi bilangina belgilanmaydi. Uning natijadorligi barqaror ish o‘rinlari yaratish, mehnat unumdorligini oshirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash

va iqtisodiy imkoniyatlardan hududlar bo‘yicha muvozanatli foydalanish bilan chambarchas bog‘liq.

Urbanizatsiyaning ijtimoiy hayotga ta’siri

Urbanizatsiya aholining ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat va boshqa ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Shaharlarda maktablar, texnikumlar, oliy ta’lim muassasalari, tibbiyot tashkilotlari va madaniy markazlarning mavjudligi inson kapitalini rivojlantirish uchun muhim sharoit yaratadi. Shahar muhitida turli kasbiy faoliyat turlarining jamlanishi yoshlarning kasb tanlashi va mehnat bozoriga kirish imkoniyatlariga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Biroq aholi sonining tez ortishi ijtimoiy infratuzilmaga qo‘shimcha talabni yuzaga keltiradi. Maktablar va maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘rinlar yetishmasligi, tibbiy xizmatlarga bo‘lgan talabning ortishi, ichimlik suvi va elektr energiyasi ta’minotiga yuklama tushishi ayrim hududlarda shahar hayotining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli yangi turar-joy massivlarini barpo etishda ijtimoiy obyektlarni ham bir vaqtda rejalashtirish zarur.

Transport tirbandligi va ekologik muammolar ham urbanizatsiyaning muhim ijtimoiy oqibatlaridan hisoblanadi. Aholi yashash joylari bilan ish va ta’lim markazlari o‘rtasidagi masofa ortishi kundalik qatnov vaqtini ko‘paytiradi. Shaxsiy avtomobillardan foydalanishning ortishi esa transport yuklamasi va atmosfera havosiga ta’sir qiluvchi omillardan biriga aylanishi mumkin. Bunday muammolarni yumshatish uchun jamoat transportini rivojlantirish, piyodalar va velosipedchilar uchun qulay infratuzilma yaratish hamda shaharsozlik qarorlarida ekologik mezonlarni hisobga olish muhimdir.

Urbanizatsiya ijtimoiy moslashuv jarayonlariga ham ta’sir qiladi. Boshqa hududlardan ko‘chib kelgan aholining yangi mehnat va yashash sharoitlariga moslashishi, rasmiy bandlikka jalb etilishi va ijtimoiy xizmatlardan foydalanishi mahalliy boshqaruv hamda xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar oldiga yangi vazifalar qo‘yadi. Shaharlarning barqaror rivojlanishi nafaqat infratuzilmaning mavjudligi, balki aholining ijtimoiy hayotda ishtirok etishi va o‘zini mahalliy hamjamiyatning bir qismi sifatida his qilishi bilan ham belgilanadi.

Qishloq hududlarida ijtimoiy infratuzilmani yaxshilashga qaratilgan dasturlar ham urbanizatsiya siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qishloqlarda ta’lim, tibbiyot, transport va kommunal xizmatlar sifatini oshirish aholining zarur xizmatlardan o‘z yashash joyiga yaqin hududda foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa shahar va qishloq o‘rtasidagi turmush sifati tafovutlarini kamaytirishga yordam berishi mumkin.

Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misolida urbanizatsiya xususiyatlari

Toshkent viloyati O‘zbekistonning urbanizatsiya jarayonlari faol kechayotgan hududlaridan biri hisoblanadi. Bunga uning poytaxtga yaqinligi, sanoat korxonalari, transport yo‘laklari va iqtisodiy markazlar bilan aloqalari sabab bo‘ladi. Vi-

loyatdagi shaharlar poytaxt bilan mehnat, savdo, ta’lim va xizmat ko‘rsatish munosabatlari orqali bog‘langan. Mazkur aloqalar aholi harakatlanishi, yangi turar-joy hududlarining rivojlanishi va mahalliy iqtisodiy faoliyatning o‘zgarishida namoyon bo‘ladi.

Yangiyo‘l shahri ushbu jarayonlarni hududiy miqyosda o‘rganish uchun muhim misoldir. Shaharning Toshkent bilan transport va iqtisodiy aloqalari aholining ish, ta’lim va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shahar va uning atrofidagi hududlarda ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatish faoliyatining rivojlanishi yangi kasblarga ehtiyojni kuchaytirishi mumkin. Bunday sharoitda mahalliy iqtisodiyotning tarkibi, transport qatnovi va ijtimoiy infratuzilma o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisobga olish zarur.

Toshkent aglomeratsiyasining kengayishi Yangiyo‘l kabi shaharlar uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratishi bilan birga, muayyan muammolarni ham yuzaga keltiradi. Aholining kunlik qatnovi transport infratuzilmasiga talabni oshiradi. Yangi turar-joy hududlari rivojlanganda esa ichimlik suvi, elektr energiyasi, maktablar, tibbiyot muassasalari va boshqa xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoj ham ortadi. Shu sababli hududiy rivojlanish faqat uy-joy qurilishi bilan cheklanmasdan, shahar hayotining barcha tarkibiy qismlarini qamrab olishi kerak.

Yangiyo‘l shahrining barqaror rivojlanishida mahalliy iqtisodiy faollikni oshirish alohida ahamiyatga ega. Hududda ish o‘rinlarini ko‘paytirish, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash, kasbiy ta’limni ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtirish poytaxtga bir tomonlama iqtisodiy bog‘liqlikni kamaytirishga yordam berishi mumkin. Shaharni mustaqil iqtisodiy va ijtimoiy markaz sifatida rivojlantirish uchun mahalliy korxonalar, ta’lim muassasalari va davlat tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zarur.

Urbanizatsiya jarayonlari texnikumlar faoliyati uchun ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Qurilish, energetika, transport-logistika, axborot texnologiyalari, servis va kommunal xizmatlar sohalaridagi o‘zgarishlar tegishli kasblar bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi. Shu bois ta’lim muassasalari o‘quv dasturlarini mahalliy mehnat bozori talablari bilan muvofiqlashtirishi, ish beruvchilar bilan hamkorlikni rivojlantirishi va amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirishi maqsadga muvofiq.

Urbanizatsiyaning tarixiy jihatlarini o‘qitish ham ta’lim jarayonida muhim o‘rin tutadi. Yangiyo‘l shahri va Toshkent viloyatidagi o‘zgarishlarni mahalliy tarix, arxiv hujjatlari, xaritalar, statistik ma’lumotlar va og‘zaki tarix materiallari asosida o‘rganish o‘quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantiradi. Bu yondashuv urbanizatsiyani mavhum nazariy tushuncha sifatida emas, balki o‘quvchilar yashayotgan hudud hayotida namoyon bo‘ladigan tarixiy va ijtimoiy jarayon sifatida tushunishga yordam beradi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlari tarixiy, iqtisodiy va institutsional omillar ta’sirida shakllanganini ko‘rsatadi. Mustaqillikning dastlabki yillaridagi iqtisodiy qayta qurish, keyingi davrlardagi shaharlarning tanlab rivojlanishi va 2017-yildan keyingi infratuzilmaviy hamda shaharsozlik tashabbuslari urbanizatsiyaning turli bosqichlarini belgilab berdi. Biroq ushbu davrlashtirish qat’iy chegaralarga ega bo‘lgan yagona model emas, balki umumiy tarixiy tendensiyalarni tahlil qilish uchun taklif etilgan yondashuv sifatida qaralishi lozim.

Xalqaro adabiyotlarda shaharlar iqtisodiy o‘sish, innovatsiya va bilim almashinuvi markazlari sifatida izohlanadi [7; 9]. Ushbu nuqtayi nazardan, O‘zbekistondagi shaharlar tarmog‘ining rivojlanishi ishlab chiqarish, xizmatlar va inson kapitalining hududiy tashkil etilishiga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq iqtisodiy faollikning yirik markazlarda to‘planishi o‘z-o‘zidan barcha hududlarda farovonlikning ortishini ta’minlamaydi. Buning uchun iqtisodiy imkoniyatlarning hududlar bo‘yicha tarqalishi, transport aloqalarining qulayligi va mahalliy mehnat bozorining rivojlanishi zarur.

Urbanizatsiyani baholashda rasmiy shahar aholisi ulushi va haqiqiy shaharlashuv jarayonlarini farqlash muhim metodologik masaladir. Aholi punktlarining ma’muriy maqomi o‘zgarishi shahar aholisi ulushini sezilarli darajada o‘zgartirishi mumkin. Shu sababli urbanizatsiya dinamikasini tahlil qilishda demografik o‘sish, ichki migratsiya, hududiy qayta tasniflash va iqtisodiy faoliyatning o‘zgarishini birgalikda hisobga olish lozim. Bu yondashuv rasmiy statistik ko‘rsatkichlarni mazmunan to‘g‘ri talqin qilish imkonini beradi.

Toshkent aglomeratsiyasi misolida markaziy shahar bilan unga tutash hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy va transport aloqalari urbanizatsiyaning muhim mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Aholining ish va ta’lim maqsadida muntazam qatnashi hududlar o‘rtasidagi funksional bog‘liqlikni kuchaytiradi. Biroq transport, kommunal xizmatlar va ijtimoiy infratuzilmani muvofiqlashtirish yetarli bo‘lmasa, bu jarayon qo‘shimcha xarajatlar va yashash sifati bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli hududiy siyosatda faqat yirik shaharlarni kengaytirishga emas, balki o‘rta va kichik shaharlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishga ham e’tibor qaratish zarur. Yangiyo‘l kabi shaharlarning mahalliy ish o‘rinlari, kasbiy ta’lim, xizmatlar va transport tizimi orqali rivojlanishi Toshkent aglomeratsiyasining muvozanatli shakllanishiga hissa qo‘shishi mumkin. Bunda shaharlar o‘rtasidagi raqobatdan tashqari, iqtisodiy hamkorlik va xizmatlar taqsimotini ham hisobga olish muhimdir.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, urbanizatsiyani boshqarishda bir nechta amaliy yo‘nalishni ustuvor deb hisoblash mumkin. Birinchidan, aholi soni va qurilish sur’atlarini ijtimoiy hamda kommunal infratuzilma imkoniyatlari bilan

muvofiqlashtirish lozim. Ikkinchidan, jamoat transporti va shaharlararo qatnov tizimini takomillashtirish orqali kundalik migratsiya bilan bog‘liq yuklamani kamaytirish mumkin. Uchinchidan, kichik va o‘rta shaharlarda barqaror ish o‘rinlarini yaratish hamda tadbirkorlikni rivojlantirish hududiy iqtisodiy tafovutlarni yumshatishga xizmat qiladi. To‘rtinchidan, kasb-hunar ta’limi dasturlarini mahalliy iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish zarur.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Turli yillardagi statistik ma’lumotlar o‘rtasida hisoblash metodikasi va ma’muriy chegaralar bo‘yicha tafovutlar uchrashi mumkin. Bundan tashqari, Yangiyo‘l shahri bo‘yicha ayrim iqtisodiy va demografik ko‘rsatkichlarning uzoq muddatli qatorlari alohida empirik tekshiruvni talab etadi. Shu sababli maqoladagi hududiy tahlil, avvalo, mavjud tendensiyalarni tushuntirishga qaratilgan. Kelgusida mahalliy arxiv hujjatlari, shahar va tumanlar kesimidagi rasmiy statistika, aholi so‘rovlari hamda transport oqimlari ma’lumotlarini birlashtirish tadqiqot natijalarining aniqligini oshirishi mumkin.

XULOSA

1991–2026-yillarda O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlari mamlakatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq holda kechdi. Tadqiqot doirasida ushbu jarayon uch asosiy bosqichga ajratildi: mustaqillikning dastlabki yillaridagi iqtisodiy o‘tish davri, 2001–2016-yillardagi nisbatan tanlab rivojlanish va 2017-yildan keyingi shaharsozlik hamda infratuzilmaviy faollashuv. Mazkur davrlashtirish urbanizatsiyaning tarixiy dinamikasini tushunish va uning asosiy omillarini izohlash imkonini beradi.

Urbanizatsiya mamlakat iqtisodiyotida xizmatlar, qurilish, savdo, transport va tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga sharoit yaratdi. Shu bilan birga, aholining yirik shaharlar va ularning atrofidagi hududlarda to‘planishi transport tirbandligi, uy-joyga talabning ortishi, ekologik bosim va kommunal xizmatlarga yuklama kabi muammolarni yuzaga keltirdi. Demak, urbanizatsiyaning natijadorligi faqat aholi soni yoki shahar maydonining kengayishi bilan emas, balki yashash sifati, iqtisodiy imkoniyatlar va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi bilan baholanishi lozim.

Toshkent viloyati va Yangiyo‘l shahri misoli poytaxtga yaqin hududlarda urbanizatsiya iqtisodiy imkoniyatlar va infratuzilmaviy muammolarni bir vaqtning o‘zida yuzaga keltirishini ko‘rsatadi. Hududning barqaror rivojlanishi mahalliy ish o‘rinlarini ko‘paytirish, transport va kommunal tizimlarni takomillashtirish, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishga bog‘liq.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, urbanizatsiyani boshqarishda shaharsozlik qarorlarini ijtimoiy infratuzilma bilan uyg‘unlashtirish, jamoat transportini rivojlantirish, ekologik mezonlarni hisobga olish va o‘rta hamda kichik shaharlarning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash tavsiya etiladi. Shuningdek, texnikumlar va boshqa kasbiy ta’lim muassasalarining o‘quv dasturlarini hududiy mehnat bo-

zori ehtiyojlariga moslashtirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kengaytirish va amaliy kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirish zarur.

Kelgusida O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarini chuqurroq o‘rganish uchun rasmiy statistik ma’lumotlar, mahalliy arxiv hujjatlari, sotsiologik so‘rovlar va shaharlararo transport oqimlari bo‘yicha ma’lumotlarni birgalikda tahlil qilish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar urbanizatsiyaning haqiqiy miqyosini aniqlash, hududiy tafovutlarni baholash va barqaror shahar rivojlanishiga qaratilgan qarorlarni ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. — Toshkent: O‘zbekiston, 1997.

2. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida».

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni. «O‘zbekiston–2030» strategiyasi to‘g‘risida.

5. O‘zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi. — Toshkent, 2021. (Dastlabki kodeks va keyingi qonunchilik hujjatlari tahrirlarini nashrga tayyorlashda aniqlashtirish lozim.)

6. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. — New York: United Nations, 2019.

7. UN-Habitat. World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. — Nairobi: United Nations Human Settlements Programme, 2022.

8. Wirth, L. Urbanism as a Way of Life // American Journal of Sociology. — 1938. — Vol. 44, No. 1. — P. 1–24.

9. Glaeser, E. Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier. — New York: Penguin Press, 2011.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Demografiya, aholi soni va shahar-qishloq aholisi bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar. — https://stat.uz